

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 45
(19776)
2024 чылдың
июнь 19
среда

Хүннүң үнери — 04.24
Ажары — 21.03
Хүн дурту — 16.39

Садар өртээ
хостуг

12+

«Тургеневтин чайы» фестивалыга эрзинчилер тергиидээн

Материалды 3-кү арындан номчуур.

Чурукту интернеттен алган.

S7 авиакомпанияның бирги самолёду

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле ТР-ниң
Орук-транспорт комплекзиниң яамызы Кызылдың аэропорту-биле кады
сөөлгү ийи чыл дургузунда хемчеглерни чорудуп келген...

\ 4-кү арында

Аян-чорукчу, чогаалчы, башкы

Чоокта чаа Мурнуу-Сахалинскиден үнген, 83 харлыг аян-чорукчу,
башкы, чогаалчы Галина Архипова бистиң Тывавыска аалдап чедип
келген...

\ 10-гу арында

172,4

муң дөрбелчин метр чаа чуртталга
оран-савазын 2023 чылда туткан.

Удуртукчулар-биле ужурашкан

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг июнь 18-те Президентиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң оралакчызы Александр Орехов болгаш Тыва Республика талазы-биле федералдыг инспектор Александр Вавилихин-биле ужурашкан.

Александр Валерьевич Ореховтуң чугаазы-биле алырга, Тыва өөредилге албан черлерин тударының талазы-биле Сибирь феде-

ралдыг округта мурнакчы черде турар. Ол, шынап-ла, ыңдыг. Чурттуң Президентиниң деткимчези-биле бис хары угда 8 школаны тудуп,

барык 5 муң хире чаа өөредилге олуттарын тургузуп тур бис. Тудуг ажылдарын чыл төнчүзүңге чедир доозар сорулгалыг бис. Чугула айтырыгларны, регионнуң эки дуржулгазын, акшалан-дырышкынның айтырыгларын, а ол ышкаш тудугга хыналданың дугайында чугаалаштывыс. Чамдык объектилерге Александр Валерьевич боду чедип чораан.

Кызылдың чоогунда ийи улуг школага уруглар бо чазын-на өөрени берген, 1600 хире өөредилге олуттары тургустунган. База бир школа эжиктерин сентябрь 1-де ажыдарыңга белең – деп, бодунуң блогунда В. Ховалыг бижээн.

/ Бистиң корр.
Чингис СААЯНЫҢ
тырттырган чуруктары.

| ТР-НИҢ ХӨЙ-НИИТИ
ПАЛАТАЗЫНДА |

Хөй-ниити

хайгаарал штавын
ажыткан

2024 чылдың сентябрь 8-те болур соңгулдаларга билет-кел үезинде болгаш бадылаашкыннар хүнүнде хамаатыларның соңгуур болгаш соңгудар эрге-ажыктарын канчаар боттандырып турарын хайгаараар хөй-ниити штавын июнь 17-де Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының чанынга ажыткан.

Штабтың удуртукчузу Баян-Доржу Сат соңгулдалар үезинде хөй-ниити хайгааралдар чорударыңга арга-дуржулгалыг удуртукчу. Россияның Президентизиниң соңгулдаларының үезинде Хөй-ниити хайгааралдар төвүнүң ажылын башкарып турган.

Хөй-ниити хайгаарал штавының иштиги тургузуу организастаттыганын штабтың удуртукчузу Баян-Доржу Сат дыңнаткан. Ооң составынче республиканың хөй-ниити амьдыралыңга идепкейлиг, соңгулдаларга хөй-ниити хайгааралдар ажылын чорударыңга арга-дуржулгалыг кижилер кирген. Соңгулдаларга хөй-ниити хайгааралдар чорударыңга волонтерларны немей хаара тударын, оларның өөредилгезин эрттирериниң дугайында штабтың хуралыңга чугаалашкан.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Л.С. Андалаева хөй-ниити хайгаарал штавының хуралыңга киришкеш, Россия Федерациязының соңгулдалар дугайында хоойлужудулгазында өскерилгелер дугайында дыңнадыгны кылган.

Ш. МОНГУШ.

S7 авиакомпанияның бирги самолёду

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле ТР-ниң Орук-транспорт комплекзиниң яамызы Кызылдың аэропорту-биле кады сөөлгү ийи чыл дургунда хемчеглерни чорудуп келген. Ол дээрже S7 авиакомпанияның Airbus A320 самолёттарын хүлээп алыр эргени алыр ажылдар-дыр. Airbus A320 деп ишкир болгаш улуг пассажир самолёттары-дыр.

Июнь 17-де Новосибирск – Кызыл рейстиң самолёду Кызылга ужуп келген. Бо хүнде аэропорт техника талазы-биле шак-ла мындыг борттар хүлээп алырыңга белең. Ол механиктер, инженерлер болгаш херек дериг-херексел-биле четчеленген.

Кызылдың аэропортуңга бир дугаар Airbus A320 класстың агаар судноларын хүлээп ап турар дээрзин ТР-ниң орук-транспорт комплекзиниң сайыдының оралакчызы Денис Хангай чугаалаан. Ооң мурнунда 100 олуттуг Кызыл – Москва – Кызыл

/ Денис Хангай.

рейстиг Sukhoi Superjet 100-ту хүлээп турган. Эрткен чылдан тура республика-биле S7 авиакомпанияның Кызыл – Новосибирск – Кызыл рейстиг 75 пассажир олурар Embraer 170 агаар борттары ажылдап эгелээн.

Кызылдың аэропорту бир дугаар 170 пассажир кире бээр Airbus A320 класстың агаар бортун хүлээп алганы ол.

«Мындыг самолёттарга фюзеляжының (самолёттуң уну, өзээ) узуну-биле тускай негелделер негеттинер, чижээ

өртке удур айыыл чок чоруктуң деңнели дээн ышкаш. Орук-транспорт яамызы бешки категорияның херечилелин алган. Ужудушкунуң санын барымдаалап тургаш алдыгы категорияны дуглаар. Ол категорияның барымдаазы-биле бөгүн Airbus A320 борттарны хүлээп эгелээни ол-дур» – деп, орук-транспорт комплекзиниң сайыдының оралакчызы чугаалаан.

Республиканың чурттакчылары агаар сөөртүлгезинге хереглели улуг. Июнь айдан тура S7 авиакомпания Новосибирскиге хүннүң-не рейстерни чорудуп эгелээн – неделяда чеди катап. Четверг хүннеринде Новосибирскиге хүнде ийи катап ужуп турар.

Рейстиң ортумак өртээ хереглелиниң болгаш долдунганының айы-биле 8 муң хире рубль болур. Красноярск болгаш Улан-Удэ хоорайларже субсидиялыг рейстер бар. Республиканың Баштыңының даалгазы-биле Красноярскже немелде «дыштаныр хүн рейстерин» база ажыткан. Эрт-

кен чылын ол рейстер хереглели болгаш долдуртунары-биле эки көргүзүлгү болган.

Бо хүнде S7 авиакомпания Новосибирскиге хүннүң-не рейстерни чорудуп турар. Удавас четвергтерде дүш соонда ужар ийиги рейстерни ажыдарын планнап турар. Ол рейс Красноярскиге угланган «дыштаныр хүн рейзи» ышкаш болур.

Бо самолётка эптиг байдалга ужуп келгенин пассажир Сергей демдеглээн: «Ооң мурнунда рейстер таарымчалыг-даа болза, доктаамал эвес турган, ам хүннүң-даа болза ужуп болур-дур».

Кызыл хоорай чурттакчызы Светлана Кожина найысылал Кызылда ажылдап турар-даа болза, үргүлчү сургакчылаар. 170 кижини олуртуп алыр чаа самолётка ужуп келгенин, өртөктер база дыка аар эвес апарганын ол өөрүп чугаалаан.

«Анаада билеттерни баш бурунгаар садып алыр болгай. Ам эптиг апарган-дыр. S7 авиакомпанияның төлээзиниң тайылбырлааны болза, неделяда сес рейсти, бөдүүнү-биле чугаалаарга, аай-дедир дөрт рейс кылыр-дыр. Магалыг-дыр! Бистиң Орук-транспорт яамызыңга өөрүп четтирер-дир мен, улуг самолёттар хүлээп алыр чаа дилиндекти тургусканы дээш» – деп, Светлана өөрүшкүзүн илереткен.

S7 авиакомпанияның Airbus A320 агаар борту делегейде эң не нептерегей самолёт дээрзин ооң инструктор-ужудукчузу Антон Левашов демдеглээн.

«Борттуң хонупкан дилиндээ дески, техниктиг системазында шүгүмчүлөл чок-тур. Самолёттуң ужудушкуну 1 шак 15 минута кыска үе дургунда ужар болгаш, кывар-чаар чүүл куппас-даа болза анаа, чедер» – деп, ол чугаалаан.

/ ТМГ-ниң медээзинден.
Буян ООРЖАКТЫҢ тырт-
тырган чуруктары.

| КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ: АЖЫКТЫГ ТЕХНОЛОГИЯЛАР |

Дамдыладып суггарары

Барыин-Хемчик кожууннуң көдээ ажил-агыйларында часкы хову ажилдарына белеткелди бо чылдың апрель айда чугаалажып турда, тус черниң тараажылары суггарылга бугалары бар шөлдерге суггат чорударының аргаларын өскерттириниң айтырыын база көдүрүп турганнар.

Республикада улуг дээн суггарылга системаларының бирээзи Барлык суггарылга системаның суген болгаш тараа шөлдерин хол-биле суггарындан ойталааш, чаашкыннадырып суггарар аргаже шилчип, суггарылганың дериг-херекселин садып алырының аргазын дилеп тыварын саналдап турганнар. Суггатты хол-биле чорударга, суггат дең-дески эвес, хөй суг негеттинер. Бо чылдагаан уржуунда база Барлык суггарылга системаның суу Бижикиг-Хаяда шөлдерге чедир акпайн баарын Барыин-Хемчик кожууннуң араттары чугаалап турдулар. Шөлдерге сугну аксып суггарары черниң хөзүнүнүң шынарын баксырадыр дээрзи чер ажылы-биле таныш эвес кижилерге безин билдингир. Совет үеде Барлык суггарылга системасындан сугну тракторларның соонга кошкан насостар-биле чаашкыннал-

дырып турган. Амгы үеде ол база эргижирээн технологияга хамааржыр.

А ногаа аймаа тарып өстүреринге, суген болгаш тараа аймаа тарып өстүреринге деңнээрге, суг каш катап хөй херек, аңаа чарыгдалдар база эвээш эвес. Ынчалза-даа ногаажылар ногааны хол-биле суггарбайн, тускай дериг-херекселдерни ажыглап, чаашкыннадырып суггарып турарлар. Амгы үеде ногаа аймаан чаашкыннадырып суггарары безин ажыы эвээш технология апар чыдар.

Суггаттың камналгалыг технологияларын ажыглап турар ийи-чаңгыс фермерлер

бистиң республикада бары өөрүнчү. Оларның бирээзи Кызыл кожуунда Кара-Хаактың шөлдеринде ногаа аймаа тарып өстүрүп турар фермер Геннадий Ким. Буступ дүшкен "Кара-Хаак" совхозтуң Кара-Хаак суур чоогунда шөлдерин 1996 чылда хөлезилеп алгаш, аңаа ногаа аймаан тарып өстүрүп эгелээн.

Ногаа аймаан чаашкыннадырып суггарары бо фермерге ажыы эвээш технология апарган. Хоолай кудукту черже ханыладыр кири как-каш, күчүлүг моторну салгаш, ээлгир болгаш быжыг материалдан кылган суггарылга системанын шөйгөш, дамды-

ладып суггарар системаны бо фермер шөлдеринде ажыглап эгелээн. Дамдыладып суггарар системаны ажыглаарга, сугну камналгазы чаашкыннадырып суггарындан 70 хуу четкенин, электри энергиязына чарыгдалдар база оранчок эвээжээнин Геннадий Кимниң арга-дуржулгазы көргүскөн.

Дамдыладып суггарары база чаа технология эвес, ону шагдан бээр ажыглап келген. А Тывада көдээ ажил-агыйның амгы деңнелин алыр болза, дамдылап суггарары чаа технология болбайн канчаар. Ону ажыглаарына фермерниң үндүрген чарыгдалдарының 75 хуузу субсидия хевиринге күрүне эгидип берген.

/ Ш. МОНГУШ.

Чуруктарны интернеттен алган.

| АГААР-БОЙДУС |

Хондур-дүндүр чагбааны — өршээл

Россияның аңгы-аңгы де-вискээрлеринге чаас-чайык чаап, суг хөмө ап, чурттакчы чон бажың-балгат чок артып, когараан дугайында медээлерни массалыг информация чепсектеринге бо-ла дамчыдып турар.

Тывада чаас-чайык-биле байдал черле барыктыг. Ынчалза-даа дараазында чүүл Кызылдың чурттакчыларын дүвүредип бээр. Элээн суггур чаас чаарга-ла, хоорайның чамдык де-вискээрлерин чаас суу хөмө ап, эң ылаңгыя чадаг кижилер эртер-дүжери берге апаар.

Кызыл хоорайга чаас чаарга-ла, хөй чон чыгылып, бараан-сараан садып алыр "Гаруда" хаагылыг рыноктуң баарына чаас суу хөөлбектелип, садып алыкчыларга эртер-дүжери арга чок болу бээр. Дүүн, июнь 18-те, Кызыл хоорайга кезек суггур чаас чагган. "Гаруданың" чанында хөөлбекти кижилерниң чамдыгызы идиктерин уштуп каапкаш, кызыл-даван сүзүп эрттип турганнар.

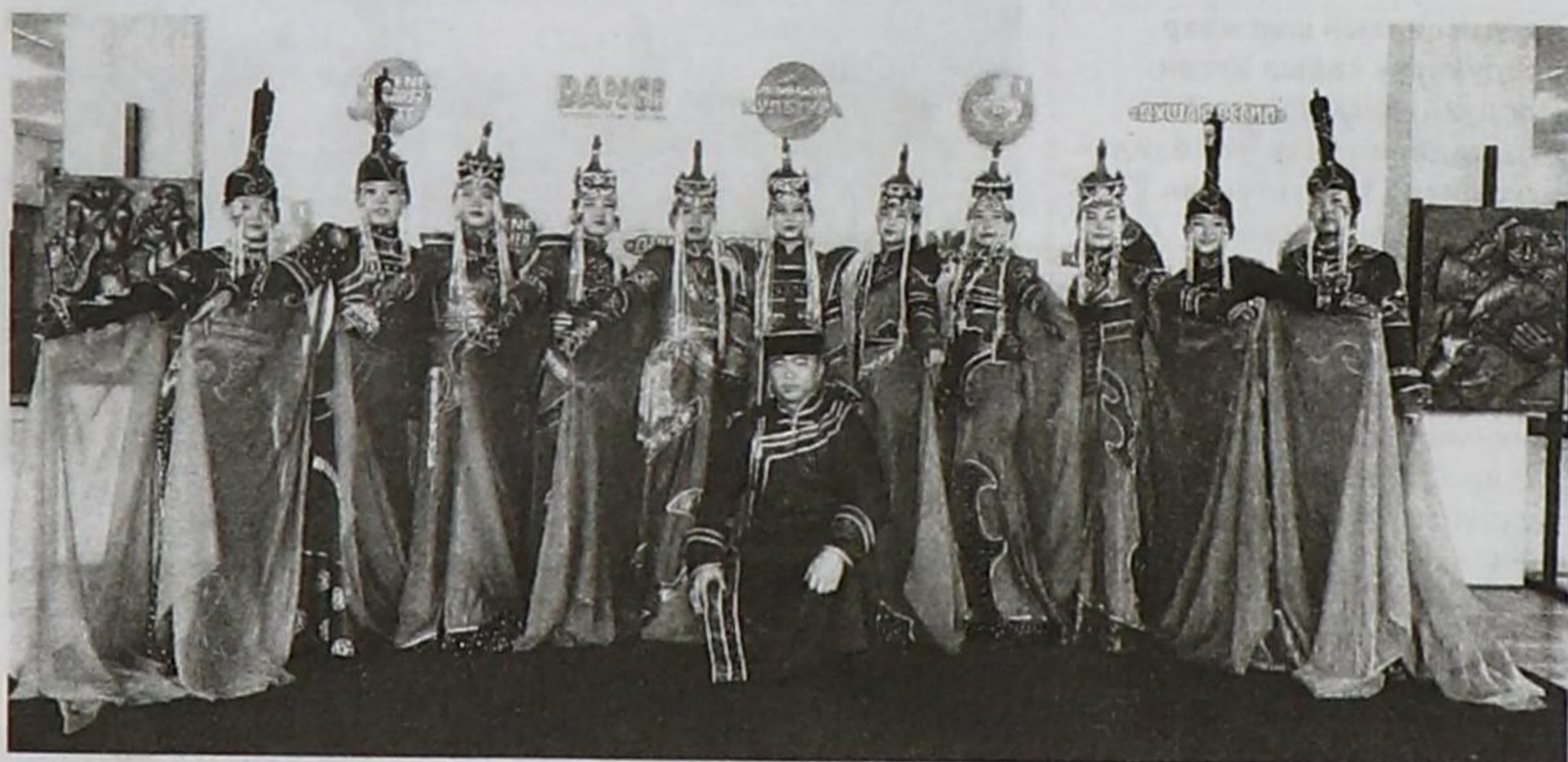
Мындыг байдалды болдурбазы-биле "Гаруданың" мурнунда суг хөөлбектелир черге чаас суу агып кире бээр кудуктарны кылып каарын кызылчылар шагда-ла сүмө-леп турганнар.

Кызылга чаас хондур-дүндүр чайыктап чагбаанын агаар-бойдустуң өршээли деп санап болур. Бир эвес ынчаар чаар болза, Кызылдың хөй каът бажыңнарының адаанда подвалдарже чаас суу кири агып, коммунал озал-ондаа болуп болурунун айылы бар. Кызыл чаас-чайык суун дүрген эрттирер канализациязы чок хоорай дээрзи специалистерге билдингир болгай.

/ Бистиң корр.

«Тургеневтин чайы» фестивалыга эрзинчилер тергиидээн

Москва хоорайга уран чүүлдүң болгаш чогаадылганың V делегей фестивалы болуп эрткен. Аңаа Эрзин кожууннуң улусчу коллективи, хоочуннарның "Идегел" ыры ансамбли, Эрзинниң "Чинчилиг" деп мода болгаш идик-хеп театры болгаш ырының база самның "Эрзин" ансамблиниң ыраажылары Тываны төлээлээн.

Эрзинниң артистериниң күүселделерин фестивалдың жюри кежи-

гүннери бедии-биле үнелээн. Тывадан барган шупту коллективтер номинациялар аайы-биле бирги черлерни алганнар. Фестивалдың кол шаңналын "Идегел" хоочуннарның ыры ансамблинге тывыскан.

«Чаңгыстың ыры» номинацияның хөй аңгы жанрлар төлөвилелеринге Эрзин кожууннуң Баштыңы, «Идегел» хоочуннар ансамблиниң солизи Игорь Ламажап «Мээң бажыңым Россия» деп ырыны

күүсеткеш, I чергениң лауреады атка төлөптиг болган.

«Хореография» номинациязынга «Агайлар» деп танцы-биле «Идегел» ансамбли тергиидээш, I чергениң лауреаттары болган.

«Вокалдыг ансамбль» номинациязының I чергениң лауреадының дипломун база «Идегел» ансамбли «Самагалдай» деп ырыны күүсеткеш алган.

Ол ышкаш «Чинчилиг» мода болгаш идик-хеп театры «Төре-Хөлдүң чалгыла-

ры» биле «Көшкүн кыс» деп коллекциязын бараалгаткаш, «Мода болгаш дизайн» номинациязының I чергениң лауреаттары болган. Коллективтиң удуртукчузу уран чүүлдүң алдарлыг ажилдакчызы Андрей Неверичкий биле элээди модель оолдар, кыстар жюрииниң тускай шаңналын алганнар.

Төлөвилелдин организа-закчылары тиелекчилерге келир делегей мөөрейинге киржир чалалганы болгаш 50000 рубль түңнүг сертификатты тывыскан.

Эрзин кожууннуң чогаадыкчы коллективтер деле-гациязын Эрзин кожууннуң культура болгаш туризм эргелелиниң начальниги Ольга Куулар башкарып чораан. Коллективтиң хореограф-балетмейстерлери — ТР-ниң улустуң артизи Аян Мандан-Хорлуу биле ТР-ниң алдарлыг артизи Владлена Томур; «Идегел» хоочуннар ансамблиниң удуртукчузу — Долита Допчут; вокал репетитору — «Эрзин» ыры болгаш танцы ансамблиниң солизи, Эрзин кожууннуң алдарлыг артизи, Эрзин суур-нун Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу Сайлыккай Ондар.

/ Бистиң корр.

«Тыва» ипотека: эксперттерниң саналы

ТЫВАДА ЧИИГЕЛДЕЛИГ ИПОТЕКА ПРОГРАММАЗЫНЫҢ БОТТАНЫЛГАЗЫ АДАКТАЛЫП ТУРАР.

Ук программа 2024 чылдың июнь 30-ге чедир күштүг болур. Ындыг болзажок, улус-чоннуң ортузунда ук программаның неперенгейжээни-биле Тыва Республиканың Чазаа ооң хуусаазын узадырының дугайында ажылды чорудуп турар.

Регионга тудуг-суурнуң неперелинге болгаш хөгжүлдезинге чийгелделиг ипотека программасы хөлчөк улуг рольду ойнап турар дээрзин төөгү эртемнериниң кандида-

ды, ТР-ниң Чазааның чанында Гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институтунуң директору Вячеслав Март-ол база экономика эртем-

нериниң доктору, ТывКУ-да экономика салбырының деканы Вячеслав Севек айтып турарлар.

«ТР-ниң Чазаа Тываның Баштыңы-биле кады дыка эки ажылдааннар-дыр. Бистиң чурттакчыларывыска чийгелделиг ипотеканың ажык-дүжүүнүң дугайында чижеглей сайгарып көрдүвүс.

Кол нуруузунда ипотеканы 25 хардан эгелээш, 40–45 хар үезинде улус ап турар боор-дур. Ооң соонда 20 чыл хуусааның дургузунда өг-бүлө бир сая хире рубльди артыкка төлээр. А кандыг-даа чийгелде чок ипотека болза, артыкка төлээри көвей. Кижиле бүрүзү бодунуң оран-савазынга чурттаксаар, мындыг күрүне деткимчези бистиң өг-бүлелеривиске чедингир апарганы магалыг-дыр» — деп, Вячеслав Март-ол демдеглээн.

Чийгелделиг ипотека көстүп келирге республикага чуртталга оран-савазының тудуу оккур хөгжээн деп ТывКУ-да экономика салбырының деканы Вячеслав Севек чугаалаан. 2023 чылда Тываның төөгүзүңгө туруп көрбээн көргүзүг чедип алдынган — 172,4 муң дербелчин метр чаа чуртталга оран-савазын туткан.

«2008 чылдан эгелеп чаа бажың-балгатты кол нуруузунда хамаатыларны бустур четкен бажың-балгаттан көжүрериниң азы өскүс уругларга оран-саваны тударының программанын өзүгаар тудуп турган. А чийгелделиг ипотека дээн чижектиг программалар чуртталга оран-са-

Тыва Республи-
кага чийгелделиг

ипотека программасы

ажылдап эгелээнинден

тура, ооң чурттакчы-

лары «тыва» ипотека-

ны идепкейлиг ажыглап

турарлар: ниитизи-биле

13 муң ажыг чагыгларны

киирген, оларның 2 муңун

чөпшээрээн.

вазының баштайгы рыногун шапкынчыдып турар» — деп, Вячеслав Севек демдеглээн.

Тывага чийгелделиг ипотека чээлилээшкениниң программасы Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның эгелээшкени-биле Россияның кошкак экономикалыг 10 регионунга боттанып эгелээн.

Тыва Республикага чийгелделиг ипотека программасы ажылдап эгелээнинден тура, ооң чурттакчылары «тыва» ипотеканы идепкейлиг ажыглап турарлар: ниитизи-биле 13 муң ажыг чагыгларны киирген, оларның 2 муңун чөпшээрээн.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.
Чурукту интернеттен
алган.

| СОЦИАЛ КЕРЭЭ |

Колбасазы амданныг

Боду хууда ажыл-агыйлыг болуру аныяктарның аразында ажыл-ишке чедиш-кинниг, амыдырал-чуртталгага бай-шыырак болурунун эки демдээ апарган. Аныяктарның аразында хууда ажыл-агыйлыг оолдар, уруглар көвүдеп турар.

Бай-Тайга кожууннуң Тээли суур чурттуг Сайлык Конгар боду хууда ажыл-агыйлыг болур сорулгалыг чораан. Ону боттандырар арганы Сайлыкка социал керээ программасы берген. 2022 чылда социал керээни чаргаш, ооң аксазы-биле этт аймаандан кылган продукция ыштаар дериг-херекселди садып алган. Ону ажыктыг болгаш орулгалыг кылдыр ажыглаарына тускай билиглер херек дээрзин ол билгеш, Россельхозбанкның шугуму-биле Фермерлер школазынче 2023 чылда өөренип киргеш, этти болбаазырадырының технологиязын шиңгээдип ап, тускай дипломну холга алган. Төрээн сууру Тээлиге эттен колбаса бүдүрер, этт, балык ыштаар биче

/ Сайлык Конгар

цехти ажыткан. Сайлык Конгарның бүдүрүп үндүрген продукциязының шынары эки болгаш, тус черниң чурттакчыларының үргүлчү садып алыр чеми апарган.

2024 чылда аныяк сайгарлыкчы биче цегин улам сайзырадырының сертификат акшазы-биле бүдүрген

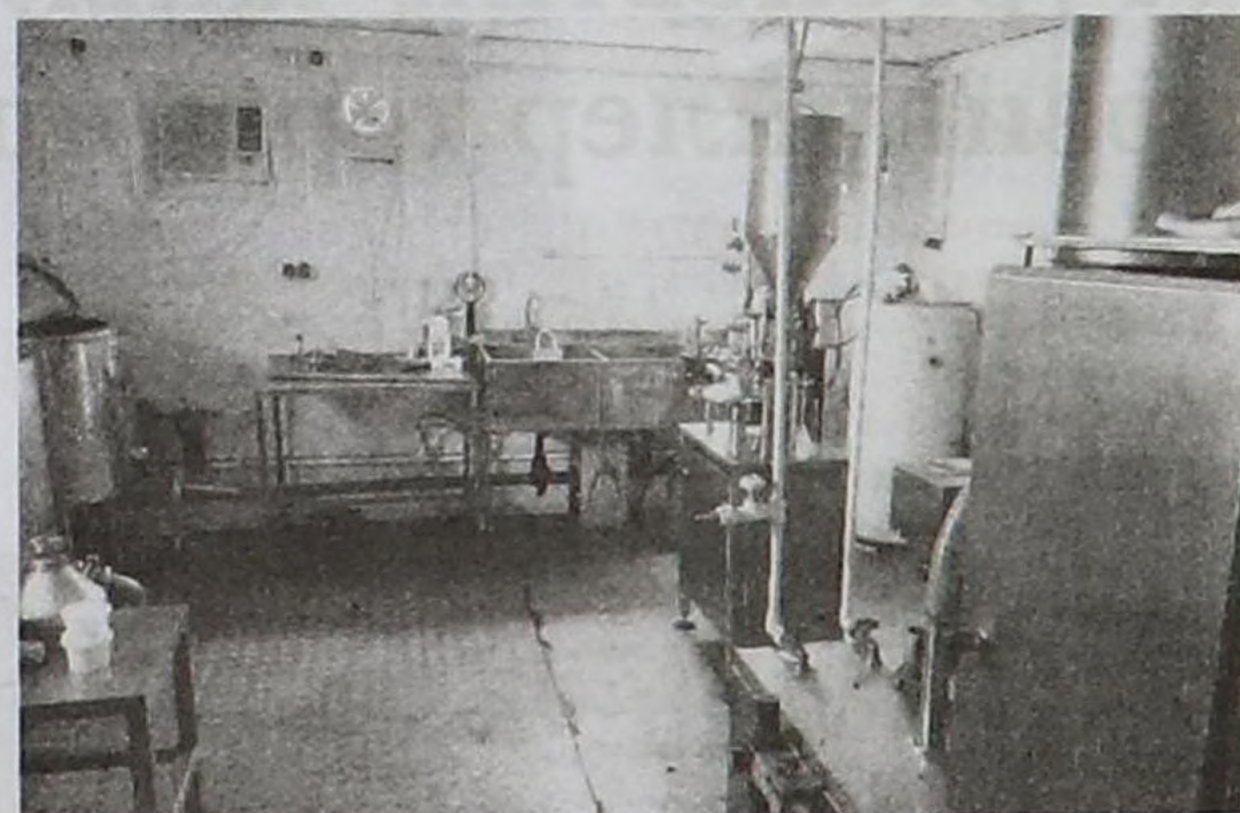
продукциязын шыгжаар соодукчуну садып алган. Продукцияны улам хөйүнү бүдүрериниң база бир байдалы ынчаар тургустунган.

Аныяк сайгарлыкчы Сайлык Конгарның чедиш-киннерин тус черниң эрге-чагыргазы бедии-биле үнелээн. Россияның сайгарлыкчылар хүнүн демдегледип турда, Сайлык Конгарны Хүндүлел бижик-биле шаңнаан.

Тус черниң чурттакчы чону боттарының чурттап турар черинде биче бүдүрүлгелериниң продукциязын колдады садып алырын сайзыраңгай чурттарның арга-дуржулгазы бадыткаан. Чүге дээрже тус черде сайгарлыкчыларның чонунуң мурнунга харысалгалыг кончуг.

Сайлык Конгар ышкаш сайгарлыкчыларның бүдүрген продукциязы көдээниң чурттакчыларының херегеленин хандырып шыдаар байдал Тывада тургустунуп эгелээни өөрүнчүг.

/ М. ЛОПСАН белеткээн.
Чурукту интернеттен
алган.

Хыналданы чорудуп турар

Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдээниң хууда программасының (ИПСЭР) төлөвилелдериниң республикада боттанылгасынче ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының специалистери кичээнгейни угландырган. Республиканың аграрлыг бүдүрүлгө комплекстериниң экономиктиг планының кайы хире күүсеттиниң турарын хынаан. 2020 чылдан 2023 чылга чедир Тывада 76 бүдүрүлгө ук программаның деткимчезин алган.

Субсидия азы грант алган бүдүрүлгө черлеринден

кол-ла негелде — ажылчын олуттар, этт, сүт дээн ышкаш шынарлыг аш-чем-биле чонну хандыраары, үндүрүг төлевири болгаш камгаладылга дадывырын республиканың бюджетинче киирери.

Көдээ ажыл-агый яамызының специалистери Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Кызыл кожууннарда ИПСЭР-ниң деткимчезин алган ажыл-агыйларны бо удаада хынаан.

Ады кирген кожууннарда этт, сүт бээр мал тудуп турар азы тараа культураларын тарып, болбаазырадып турар дээрзин сагындыраал.

/ ТМГ-ниң медээлеринден.

Шылгалдалар адакталган

Тывада чаңгыс аай күрүне шылгалдаларының (ЕГЭ) эң-не берге дүшкүрлүг үези эртип, адакталган деп болур. 2023–2024 өөредилге чылының түңнелинде 2024 чылдың май 23-тен эгелээш, июнь 11-ге чедир болган күрүне шылгалдаларына Тываның 2000 доозукчузу киришкен. Бо хүнге чедир химия, литература, география, орус дыл болгаш сан эртемнериниң шылгалдаларының түңнелдери билдинип келген. Доозукчу бүрүзү шылгалдага кандыг демдек алганын дараазында айттыгже базыпкаш чексеге. rustest.ru азы Күрүне ачы-дуза порталында бодунуң хууда кабинетин таварыштыр демдээн көрүп ап болур.

Бо хонуктарда июнь 21-ге чедир ЕГЭ-ни катап бижиир хемчег уламчылап турар. Ооң мурнунда школа дооскан азы кандыг-ла-бир чөптүг чылдагаанның уржуундан чаңгыс аай күрүне шылгалдазынче кирбейн барган, бир болза «багай» демдек алган доозукчулар бо хүннерде шылгалданы катап бижири болур аргалыг дээрзин сагындыраал.

Чөптүг чылдагаан уржуундан шылгалданы үскен таварылгада катап дужаап болур эргелиг. Аарыгның чылдагааны-биле азы олимпиадалар, спортчу маргылдаалар дээн ышкаш улуг хемчеглерге кирип турган болза, чөптүг чылдагаан деп санаар.

РФ-тиң Президентизи В. Путин Федералдыг Айыткалынга доозукчуларга демдээн эдер арга бээр дугайында чүүлду кириген. Ынчангаш расписаниеже эдилгелерни кирип, шилип алган эртемнериниң бирээзиниң демдээн баштайгызындан эки кылдыр, дээди өөредилге черинче документилер дужаарының бетинде, эдил алыр аргалыг. Шилип алган эртемин багай дужааган болза, катап дужаап алыр арга бар. Ынчалза-даа ийи демдектиң «экизин» эвес, а сөөлгүзүн аттестатка салыр дээрзин сагындыраал.

Математикага Кызылдың президентиниң кадет училищезиниң доозукчулары Алдын Дирти болгаш Эчис Одей 100 балл алган. Оон ыңай Тываның еске школаларының 22 доозукчузу математикага чаңгыс аай шылгалданы 80-ден өрү баллга бижээнин демдеглээри чугула.

Кызыл хоорайда күрүне лицейинден – Ай-Белек Монгуш, Чайзат Салчак, Очур Монгуш, Начын Барынмай, Тана Салчак;

Кызылдың президентиниң кадет училищезинден – Саглай Мыкын, Семен Плотников; Тээли ортумаа школаның – Урансай Хертек; Кызыл хоорайның 1 дугаар школындан – Тензин Доржу,

Шилип алган эртемин багай дужааган болза, катап дужаап алыр арга бар. Ынчалза-даа ийи демдектиң «экизин» эвес, а сөөлгүзүн аттестатка салыр дээрзин сагындыраал.

Диана Бижек; Кызылдың 15 дугаар лицейинден – Александра Аракчаа; Кызылдың 16 дугаар лицейинден – Долаан Монгуш; Кызылдың 5 дугаар гимназиясындан – Санчай Куулар болгаш Кызылдың 2 дугаар школындан – Аян Куулар олар математикага күрүне шылгалдазын 82-ден 86 баллга чедир бижээн.

90-дан 94 баллга чедир математиканы Кызылдың президентиниң кадет училищезинден – Дарима Монгуш биле Даң-Хаяа Лапкажап; 15 дугаар лицейден – Арсен Темиров; Республика лицейинден – Александр Шарави, Антон Салчак; Күрүне лицейинден – Эчис Хертек олар бижээн.

Үстүнде ады кирген доозукчулар математикага хамаарышкан янзы-бүрү чаданың олимпиадаларына, эртем-практиктиг конференцияларга башкыларының болгаш ада-иелериниң деткимчези-биле кирип, шаңналдыг черлерни 2023–2024 өөредилге чылының дургузунда ап келген дээрзин демдеглээли.

Чаа школаларга уруглар өөренир

Тываның девискээринде чаа школалар туттунуп, уруг-дарыгга таарымчалыг байдалдарга болгаш амгы үениң дериг-херекселдери-биле дериттинген оран-савага быжыг билигни бээри-биле ажылдар чоруттунуп турар. Ол дугайында Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглээн.

«Тывада 8 чаа өөредилге албан черлериниң тудуу уламчылап турар. Чаа школаларның тудуглары – суурларда болгаш Кызыл кожуунуң девискээринде. Уруглар таарымчалыг байдалдарга болгаш амгы үениң дериг-херекселдери-биле дериттинген школаларга өөренири-биле бүгү ажылдарны кылып турар бис.

Амгы үеде Тывада 173 школа бар. Ында 72 муң уруг өөренип турар. Россияда чаш уругларның төрүттүнери-биле эң-не бедик көргүзүлгүг ре-

гион болганывыста, чурттуң Президентизинден болгаш федералдыг Чазактан социал инфраструктураны экижидер талазы-биле улуг деткимчени ап турар бис.

ТАР-ның Совет Эвилелинге эки тура-биле каттышканындан бээр 80 чыл оюн таварыштыр солун чүүлдерни сактып болур. Чижээлээрге, улус өөредилгезиниң тургустунган төөгүзү. 1944 чылда республикага 122 школага 8,5 муң уруг өөренип турган. Ооң-биле чергелештир школа барбайн турган уругларның саны хөй – 12,5 муң. 1960 чылдарның эгезинде байдал долзуу-биле өскерилген. Школалар саны 167 четкен. Өөреникчилерниң саны – 35,3 муң уруг. Дайын чылдарының соонда, берге үелер-даа турза, чаа обласка ниити өөредилге системазының хөгжүлдизинче хөй түңнүг акшалаңдырышкыны үндүрүп турган» – деп, регионнуң Баштыңы дыңнаткан.

| ЧАЙГЫ ДЫШТАНЫЛГА |

Росхереглелхайгаарал тайылбырны берген

Чайгы дыштанылга эгелээн. Тываның стационар лагерьеринде бо хүннерде 7500 уруг хаара туттунган. Бир дугаар сменада 20 лагерьниң эжи уруглар, оолдарга ажыттынары планда көрдүнгөн турган. Ынчалза-даа планда көрдүнгөн 20 лагерьниң чүгле 8-и ажыттылган.

Айыткан хуусаада чайгы лагерьериниң ажыттынмаан чылдагаанынга хамаарыштыр Росхереглелхайгааралдың Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу Людмила Салчак тайылбырны берген:

«20 лагерьниң чүгле 8-и ажыттылган. Арткан лагерьер чогоур хемчеглерни чедир чорутпаан болганындан санитар-эпидемиологтуг хыналданы ам-даа эртпээн. Объектилерге үнүүшкүнер уламчылап турар. Бо

хүннерде Мөңгүн-Тайгада 2, Тожуда 1 болгаш Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Улуг-Хем кожууннарның стационар лагерьери ажылын эгелей берген. Үстүнде ады кирген лагерьер хыналданы чогуур үе-шаанда эрткеш, санитар-эпидемиологтуг хыналданы алгаш, ажылдай бергени ол.

Бо удаада санитар-эпидемиологтуг чөпшээрел бээрине лагерьериниң ажылдакчыларының эмчи шинчилгезин чедир эртип албааны болуп турар. Хыналда үезинде 17

ажылдакчыга ажылдаар эргени бербээн бис. Чүге дээрже оларның анализинде инфекция бар болган. Амгы үеде Таңды биле Тес-Хем кожууннарның лагерьеринде хыналда чоруп турар».

Июнь 20-ге чедир бо айтырыг шийтпирлеттинер дээрзин Людмила Салчак демдеглээн.

/ ТМГ-ниң медээзинден.
/ Арынны А. ОНДАР
белеткээн.

Маадырларның үези

СОЛНЕЧНОГОРСК ХООРАЙГА "МААДЫРЛАРНЫҢ ҮЕЗИ" ДЕП ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАНЫҢ БАШТАЙГЫ КИРЖИКЧИЛЕРИ-БИЛЕ ВЛАДИМИР ПУТИН УЖУРАШКАН.

Ооң үезинде Президент шериг албанныгларга оларның эрес-дидим маадырлыг чоруу дээш өөрүп четтиришкенин сөстөрүн чугаалап, бодунуң төөгүзүнүң дургузунда Россия олар ышкаш Төрзэн чуртунга бердинген, кандыг-даа үелерде ону камгалаарына белен кижилерниң ачызында күрүнениң туружун быжыглап келген дээрзин демдеглээн.

"Амы-тынын артынга кагаш, Ада-чуртунга ак сеткилдиг бараан болур деп шийтпирни үндүрген кижилер биске кажан кезээде турган. Ону камгалаар, сайзырадыр дээш. Силер болгаш Петербуртка душканым кижилер база ындыг кижилерниң санынга хамааржыр силер, Россия кезээде ындыглар-биле чоргаарланыр. Чонда нептереңгей чугаада дег, чурт ындыг кижилерге туттунуп турар. Кандыг-даа адырга. Бо таварылгада – шериг херзэнге" – деп, Президент айыткан. Ук президент программанын бо

чылын Владимир Путинниң даалгазы ёзугаар ажылдадып кириген болгаш бо хуннерде чедишкенин боттанып турар. Ооң кол сорулгазы болза, Украинага шериг операциязының киржикчилериниң санындан муниципалдыг болгаш күрүне эргелеп-башкарылганын органнарынга ажылдаар удуртукчуларны белеткээри болур. Шилилге соонда баштайгы агымче бүгү Россияның булуңнарындан 83 шериг албанныг кирген. Олар Россияның улус ажыл-агыйының болгаш күрүне албанының академиязының күрүне эргелеп-башкарылганын дээди школазының «Сенеж» мастерскаязының чанында өөренип турарлар.

Тывадан бирги агымга баштайгы шенелделерни дөрт шериг албанныг эрткен. "Маадырларның үези" деп президент программанын организа- закчыларының дыңнадып турары-биле алырга, шериг албанныгларның шилилге моон-даа соңгаар уламчылаар. / А. ХЕРТЕК белеткээн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының
бадылаар эргелиг кижигүнүн томуйлаарының дугайында
2024 чылдың июнь 17 №89/427-8

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың июнь 8-те 87/401-8 "Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүн хүлээлгелеринден хостаарының дугайында" доктаалынга үндезилээш, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының 2021 чылдың январь 21-де № 128/679-7 "Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының дугайында" доктаалы-биле хевирлеп тургустунган комиссияның составына кордакчыларының талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де "Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында" Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар

Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының
даргазының албан-дужаалына томуйлаарының дугайында
2024 чылдың июнь 17 № 89/428-8

"Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының дугайында" Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаалы-биле хевирлеп тургустунган комиссияның составына кордакчыларының талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де "Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында" Федералдыг хоойлунуң 28 чүүлүнүн 7 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Айлуна Спартаковна Дандааны Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда

эргелиг кижигүнүн 1968 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, түр ажыл чок, Бүгү-россияның "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырындан саналдаан Айлуна Спартаковна Дандааны томуйлаар.

2. Бо доктаалды Тес-Хем кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязынче, Бүгү-россияның "Чаңгыс демниг Россия" политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырынче чорудар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информас-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың
соңгулда комиссиязының даргазы
Л.С. АНДАЛАЕВА.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
секретары Ш.Х. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың июнь 8-те № 87/402-8 "Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүн хүлээлгелеринден хостаарының дугайында" доктаалынга үндезилээш, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының 2021 чылдың январь 21-де № 128/679-7 "Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының дугайында" доктаалы-биле хевирлеп тургустунган комиссияның составына кордакчыларының талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де "Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында" Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар

Кызыл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының
бадылаар эргелиг кижигүнүн томуйлаарының дугайында
2024 чылдың июнь 17 №89/430-8

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2024 чылдың июнь 8-те № 87/403-8 "Кызыл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүнүн хүлээлгелеринден хостаарының дугайында" доктаалынга үндезилээш, Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының 2021 чылдың март 19-та № 132/712-7 "Кызыл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязын хевирлеп тургузарының дугайында" доктаалы-биле хевирлеп тургустунган комиссияның составына кордакчыларының талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, 2002 чылдың июнь 12-де "Россия Федерациязының хамаатыларының кол-кол соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң дугайында" Федералдыг хоойлунуң 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар

лаар эргелиг кижигүнүн 1987 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Ак-Довурак хоорайның Уругларның чогадылга бажыны муниципалдыг бюджет организациязының директорунуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчызы Венера Мергеновна Хомушкуну, ажылдап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның хуралына саналдааны-биле комиссияның составына томуйлаар.

2. Бо доктаалды Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информас-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
даргазы Л.С. АНДАЛАЕВА.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
секретары Ш.Х. ООРЖАК.

эргелиг кижигүнүн 1980 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Кызыл кожуунуң чагырга чериниң кол специализи Чочагай Николаевна Ооржакты, ажылдап турар чериниң аайы-биле соңгукчуларның хуралына саналдааны-биле комиссияның составына томуйлаар.

2. Бо доктаалды Кызыл кожуунуң девискээр соңгулда комиссиязынче чорудар.

3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» республика солуннарынга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының «Интернет» информас-телехарылзаа четкизинде сайтызынга парлаар.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының даргазы
Л.С. АНДАЛАЕВА.

Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязының
секретары Ш.Х. ООРЖАК.

Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар
эргелиг кижигүнүн томуйлаарының дугайында
2024 чылдың июнь 17 № 89/429-8

Чаш назынче кичээнгей

КЫЗЫЛДА "СЫЛДЫСЧЫГАШ" ДЕП АТТЫГ САЛЫМ-ЧАЯАННЫГ УРУГЛАР ТӨВҮНГЕ "РФ-ТЕ ЧАРЛАТТЫНГАН ӨГ-БҮЛЕ ЧЫЛЫНГА ТУРАСКААТКАН АДА-ИЕНИН ХӨЙ-НИИТИ АЖЫЛЫНЫН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧАШ НАЗЫН-НЫН НАВИГАТОРЛАРЫНЫН АЖЫЛ-ЧОРУДУЛGAZY" ДЕП ТЕМАЛЫГ "ТӨГЕРИК ШИРЭЭ" БОЛУП ЭРТКЕН.

Аңаа июнь 12-ден 15-ке чедир болуп эрткен "Тыва- өңүктөргө" регионнар аразының этнотуристичи өөредилгиг шуулганны түңнөп, Бурят, Тыва, Саха республика-ларның төлээлери, «Чаш назынның навигаторлары» федералдыг төлөвилелдин киржикчилери, школа директорларының кижизидилге ажылының талазы-биле чөвүлекчилери, башкылар киришкен.

ТР-ниң өөредилге сайыдының бирги оралакчызы Ольга Сенди чыылганнарга байыр чедиргеш, "төгерик ширээде" чугаалажып турар айтыргыны чедимчелиг шиитпирлээринге регионнар аразында арга-дуржулга солчулгазы, кады ажилдажылганың чугулазын демдеглээн. Ол ышкаш шуулган киржикчилеринге ТР-ниң өөредилге яамызының мурнундан сертификаттарны тывыскаан.

Ооң соонда «Чаш назынның навигаторлары» федералдыг төлөвилелдин Тывада харылзаштырар төлээзи Сергей Лопсан чыылганнар-га регионда ол талазы-биле кандыг ажилдар чоруттунуп турарын, республиканың школаларында "Ромашка" ада-иелерниң эгелекчи саналдар төптери тургустунганын таныштырган. Оон аңгыда, Национал ада-иелер ассоциациязының Тывада даргазы Людмила Спирина кылып чорудуп турар ажылының дугайында арга-дуржулгазы-биле солушкан. Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурунда 2 дугаарлыг школаның директорунуң чөвүлекчизи Сайзана Куулар өөреникчилерниң ада-иелери-биле кандыг ажил чорудуп

/ Сергей Лопсан.

турарын аалчыларга чугаалап берген. "Төгерик ширээ" киржикчилеринге ол хүн гипстен дүрзүлөр будурунга мастер-классты координатор эрттирген.

Бурятиядан келген Валентина Бардаханова биле Якутиядан Нюргуяна Макарова боттарының регионнарында ук төлөвилелдин боттанылгазының болгаш Россияда чарлаттынган Өг-бүле чылынга тураскааткан кандыг солун ажилдар чорудуп турарының дугайында таныштырганнар.

Ол-ла "төгерик ширээге" киржип келген аалчыларга Кызылдың 5 дугаарлыг гимназиязының англи дыл башкызы Сарюна Аюшеева тыва тоолдар маадырларының дугайында пазлдарны белекке берген. Аныяк башкы бодунуң өг-бүлөзи-биле чогаадып кылганы төлөвилелиниң канчаар эгелээнин таныштырып чугаалаарга, чыылганнар дыка сонугаан.

Шуулган киржикчилери "төгерик ширээ" соонда Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинге четкен. Аңаа колледжтин директору Айлаңмаа Каң-оол

Тываның база бир байлак төөгүлүг ортумак тускай өөредилге чериниң тургустунган төөгүзүн, ооң доозукчуларының чүгле республикада эвес, Тывадан дашкаар алдар-аттыг, бедик чедиш-киннерлиг ажилдап чорурун тайылбырлап, солун экскурсияны кылган. Колледжтин директорунуң кижизидилге талазы-биле чөвүлекчизи Белекмаа Даржаа аалчыларны Студентилерниң эгелекчи саналдар төвүнче чалааш, өөредилге чылында кылып чоруткан ажылының дугайында таныштырган. Чыылганнарга колледжтин уран чогаадыкчы коллективтери концертти бараалгаткан.

Шуулганның киржикчи-

лери дараазында ТР-ниң күрүне лицейинге четкен. Аңаа лицейиниң директорунуң кижизидилге талазы-биле чөвүлекчизи Татьяна Лицевич аалчыларга Уругларның эгелекчи саналдар төвүнүң ажылының дугайында болгаш чедиш-киннери-биле таныштырган.

Ынчалдыр «Чаш назынның навигаторлары» федералдыг төлөвилелдин киржикчилери регионнар аразында удур-дир арга-дуржулга солчулгазын кылып, шуулганның үрө-түңнелдиг болганынга өөрүп тараан.

/ Сорунза МОНГУШ.
Буян ООРЖАКТЫН тырт-тырган чуруктары.

Ада-иелерниң кичээнгейинге

Ажы-төл кадык болгаш онча-менди болзун дээр болза, хүн бүрүнүң амыдыралының айыыл чок чоруунуң кезек дүрүмнерин база негелделерин сагыыры, а ол ышкаш активчи дыштанылганын шын организаастары чугула:

! ада-ие, төрелдер, эш-өөр, уругну "карактан салбаңар!", чардыкпаңар – айыыл карак чивеш аразында бооп болур;

! амы-тын камгалаарыңга дузалаар эргежок чугула дүрүмнерни тайылбырлап, ажы-төл-биле хууда чугааны кылыңар;

! танывас улус-биле чугаалажырын чөпшээр-веңер. Кымга-даа, бир эвес "бир-ле кижиги" хора чедирин оралдажып турар болза, кезээде "чок" деп харыылап болур эргелиг дээрзин уругга тайылбырлаңар;

! хөөлбектерге оюннар ажы-төлдүң амы-тынынга болгаш кадыыңга озал-ондактыг бооп болур;

! танывас черге чааскаан ойнавас дээрзин ажы-төлге ыяап-ла тайылбырлаңар;

! ажы-төлдү хайгаарап турар улуг кижиги боду бир дугаар дузаның аргаларын, эмчи дузасы келгиге чедир, кылып билир ужурлуг;

! орук-транспорт шим-чээшкининиң буруудаан азы когараан кижизиги болбазы-биле, ажы-төлдү орук шим-чээшкининиң дүрүмнеринге өөредип, орукка база хөй-ниити транспортунга чугула кичээнгейлиг болур ужурлуг дээрзин өөрединер;

! чайгы үе саргылар болгаш курт-кымыскаактың ызырып-шапканы-биле айыылдыг, ынчангаш доктаамал уругну көрүп шинчилеп турары чугула;

! ажы-төл-биле ойнаар болгаш спортчу шөлчүгештерге тургаш, поход чорааш, айыыл чок чоруктуң негелделерин болгаш оваарымчалыг болурун сагыыры чугула;

! от-биле оваарымчалыг болуңар! Ажы-төлдүң болганчок-ла оваарымча чок болганы дээш өрт болуш-куннарынче кичээнгейни угландырыңар: уругларның от-биле тенек чоруу, чедир өжүрбээн шлак, хүл, одаглар, серенгилер, өрттөткен бок, кыска замыкание, электриг суугулар, амыдыралдың херекселдерин ажыглаары;

! Ажы-төлдү аът-мал чанынче чоокшулаарын, мунарын улуг кижиниң хайгааралы чокка чөпшээр-евес. Аът ажы-төлге айыылдыг бооп болур дээрзин тайылбырлаар;

Ажы-төлдүң амы-тынын болгаш кадыын камгалаары – улуг улустуң кол хүлээлге-зи. Ажы-төлүңерниң амыдырал-чуртталгазы менди-чаагай болзун дээш, дыштанылгазы эки эртсин дээш, бүгү-ле күжүңерни үндүрүңер!

/ Шуулганның киржикчилери.

Чүлдүм-Сүрүң өгбевиске тураскааткан

Июнь айның 7-де Мөңгүн-Тайга кожуунун Тоолайлыг сумузунга Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, улуг композитор Базыр-оол Хомушкуевич Чүлдүм-Сүрүңге тураскааткан улуг ыры мөөрейи болуп эрткен. Ол мөөрейге кожууннарда болгаш Кызыл хоорайда билдингир композиторлар идепкейлиги киришкен.

Базыр-оол Чүлдүм-Сүрүң өгбевис чораан болза, бо 2024 чылда 90 харлаар турган. Ол тулган чараш бойдус чурумалдыг, тоол ораны Тоолайлыгга төрүттүнген. Ындыг черге чаяттынып бодараан кижиниң чогааткан ырлары чараш болур уjurлуг-даа.

Совет үеде ооң "Чүнү бодааш болчааң үстүң?" деп ырызы чоннуң ынак ырызы болуп, диңмиреп турду. Ам-даа ол ырыны чон ырлажып чоруур. Ынчангаш бо ырыны мөөрейниң өзек темазы кылдыр алганы шын. Базыр-оол Хомушкуевич Тоолайлыгына ынак, утпайн-кагбайн, эглип кээп чораан. Ооң культурага кириген үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг.

Бис, Кызыл хоорайның композиторлары, ийи дакпыр байырлыг улуг хемчегге киришпейн баар харыывыс чок болган. Бирээде, Тоолайлыг сумузунуң культура одаанга Базыр-оол Чүлдүм-Сүрүңнүң адын мөңгөжидип тыпсыры. Ийиде, чараш оран Тоолайлыгны алгап мактаан ырлар мөөрейи. Оон ылап-ла чараш ырлар үнүп кээр. Ол ырларны ном кылдыр парлап үндүрер боор.

Кызыл хоорайның композиторлары машина-хөлге тып чадап, чоруур-чорбазының кырынга турдувус. Дыка шыңгыы белеткенип алгаш, чорбайн баар эвес бис дээш, муңгараан бис. Бистиң эживис Мария Моңгушова аажок өде-чара, кызымак киж, Культура ямызының автобустун чөпшээрэдип алырга, дыка өөрзөн бис. ТР-ниң культура сайыды Виктор Сергеевич Чигжит, композиторларны деткип, бензин өртзөн бодунга алганын бисти шуут кайгаткан. Виктор Сергеевич, "Шын" солуннуң арнын таварыштыр композиторлар аажок өөрүп четтиргенивисти хүлээп ап көрүңер!

Ам чүү боор, хөлге барда, эртежики айттангаш, Хөндергей арт кырынга ак чемивис чажып, чалбарып, доктаады-выс-даа. Ооң соонда кызыгаарда эрттирилге черинге паспорттарывыс хынадып, бичии саадаан бис. Ам дөш өрү ыйыдып олур бис. Автобустун суу изээш, туруп-ла аар. Орук узун, шаптаразынын, берге чорду. Ам мырыңай кадыр даглар кырында "соястап"

бар чыдыр бис. Куду көөрге, дүвү чок ышкаш тамы-кашпал: өрү көөрге, дээрде шаштыккан сүрлүг даглар. Куску-даа келиксээр, киж бажы дээскинер, черле чиктии кончуг. Автобус иштинде пассажирлер шимзэн-дааш чок, карактарын шимгеш, шупту доңгайып чыдыпкан. Арнын холдары-биле дуй тудуп алган, тейлеп-даа чыдар киж бар. Ындыг бедик дагларга чорбаан, көрбээн улуска кортпастың аргазы чок чүве-ле чорду. Тоолайлыгга бедик даглар кырладып, хоолаан-шиилзэн кашпал аразы-биле чорааш, орайтай бергенде арай деп-ле калгып чеде бердивис.

Бисти сумунуң чагырга даргазы Альберт Анатольевич Айыылугей ажилдакчылары-биле чылыгы-биле уткуп алдылар. Оон чөмненир черге апаргаш, изиг кара-мүн, дүлген эът, янзы-бүрү салаттар, изиг-хан-биле хүндүлөп чөмгерип шаг болдулар. Чөмненип олургаш, арын-шырайындан хүлүмзүрүг ыравас кызыл чаактыг кыстарның чазык чаражын магадап олурдувус. "Орукка турупкан боор силер" — дээш интернаттың өрээлдеринге тарадыр чыттыргылап каан. Удуп, дыштанып хонар черивис ол болган. Ырак черден чоок дөргүл-төрелдери келгени-биле дөмей хүндүлээр, дыка эки чугаа-сооттук чон болду. Эртенинде оттуп келгеш, долгандыр турар каас-чараш черлерни көргөш: "Ах, чаражын!" — деп магадап алгыржып-даа турдувус. Сагыжымга ала-чайгаар-ла мындыг шүлүк төрүттүнүп келди:

Долгандыр-ла сүрлүг

даглар,

Тоолдуг шагның мөгелери

Доскуул болуп

тургулаанзыг,

Тоолайлыын

камгалаанзыг...

Шынап-ла, Тоолайлыг дыка чараш черде туттунган суур болду. Ону сөс-биле дамчыдары берге, чүгле чеде бергеш көөр. Эртеңи чөм соонда байырлал чыскаалы эгелзэн. Ажыдышкын чойган, пөш, шиви, дыйт-биле бүргей шыпкан, дээрже шаштыгып үне берген калбак эзим адаанга болган. Эх, агаарның чаагайын чүү дээр боор!

Сумунуң чагырга даргазы Альберт Анатольевич биле оралакчы даргалары Тыва Республиканың тугун көдүрүп киискиткен. Чыылган чон эңдерик, мынча хөй киж моорлап чедип кээр деп дүжүвүске безин кирбээн-не болгай, чүге дээрже чер аразы ырак, оруу берге. Хөй чон чыгып келгенинге суму чагырыкчызы амырап, өөрүп четтиргенин

катап-катап илередип чугаалап турду ийин.

Чыскаал соонда Тоолайлыгының Культура одаанга улуг композитор Базыр-оол Чүлдүм-Сүрүң өгбевистин адын тыпсырының эзулалын эрттирип, мөңгөжидип кагды-выс. Ындыг улуг болушкунга киришкенивис чогаадыкчы ажылывыска ак оруувус улам делгемчил, Тываның композиторларынга аас-кежик таварышканы ол-дур.

Ам-на чүү боор, Базыр-оол Чүлдүм-Сүрүң аттыг клубка чон долдур олурупкан. Сцена кырынга Мугур-Аксы суурнуң хылдыг хөгжүм оркестри улуг өгбө композиторувустун "Чүнү бодааш, болчааң үстүң?" деп ырызын аянын, чараш, тааланчыг кылдыр ойнап, ыраажылар ырлап бадырыпкан.

Мөөрей эгелзэн. Мөөрейниң негелдези мындыг: баштайгы ыры Тоолайлыг дугайында, ийиги ырыны өг-бүле чылынга тураскаадыр. Бирги күүселдени Александр Ооржак тыртып алгаш, мөөрейни ажыдып, эң-не баштай сценаже үнген. "О Богда, Тоолайлыг" деп ырызының чараш аялгазын боду баянга үдеп, ыраажызы Арам-биле дыка эки күүседип, көрүкчүлөрниң үнелелин чаалап алган. Залда адыш часкаашкыны шуут диңмирээр. Дараазында Александр Ооржактын "Серге кежи чоорганывис" (сөзү Шаңгыроол Суванчың) деп ырызын чон болза-даа эки хүлээп алган. Залда олурган чамдык улус: "Бисте база ындыг чоорган бар!" — деп алгыржыр-даа.

Ыраажылар, артистер, композиторлар сорук кире берген ырлажып турдулар. Мен залга шуптузун көрүп, мага ханып олурдум. Кызыл хоорайга-даа ындыг солун концерт көрбээним шын. Кандызын кандыг дээр боор, белеткели дендии шыырак, шишкип каан ышкаш ыраажылар бар болду. Харын-даа кедергей чараш үннүг ыраажыларны магадап, оларның аразындан ылгалып турар бир аныяк ыраажыны сонуургадым. Ол чоннуң ынак композитору Кертик-оол Максимович Данзынның ыраажызы Марияна Айыыш болду. Ооң үнү бир тускай, аажок чараш, ырлаарда шоолуг күш үндүрбес, ала-чайгаар-ла саарлып агып чыдар арыг-кылаң Тоолайлыг хемниң үнү-ле. Ол ыраажывыс Мөңгүн-Тайга чурттуг болганы анаа эвес. Чер-чуртунуң чараш-каас ээлери Айыышка чараш үннү шаңнал кылдыр чаяап бергени-даа чадавас.

Мөөрей-даа адакталган. Кандыг-даа мөөрейге тиилекчилер албан шишкиттинип үнүп кээр. Көрүкчүлөрниң бедик үнелелин алган композитор Михаил Хомушуга жюриниң шиитпири-биле тускай шаңналды тывыскан.

3-кү чергениң дипломантызы Александр Ооржак болган. 2-ги чергениң дипломантызы — Алдынбек Дирти. 1-ги черни Кертик-оол Данзын ап үндү. Шаңнал-мактал хөй болду.

Дараазында лауреаттарже кирээлиңер. 3 дугаар черни Шагаан-Арыг хоорайда уран

чүүл башкызы Түлүш Светлана Васильевна алган. 2 дугаар черни ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, А.Б. Чыргал-оол аттыг колледжиде башкы Наталья Александровна Лопсанга тывыскан. 1-ги черниң лауреады Кызылдың 9 дугаар школазында башкы Байлаң-маа Тойлуевна Айлың-оол. Дээди шаңнал Гран-приге Кызыл кожуунуң "Аян тудал" ансамбль төлөптиг болган, удуртукчузу Владимир Бүрбүевич Серен. Хөй-ле шаңнал-макталдарның кырынга 20 муң акшаның сертификадын ап үндү.

Мөөрейни бедик деңгелге организаптап эрттиргенин чыгып келген чон-даа, композиторлар-даа демдеглеп турдулар. Маңаа Мөңгүн-Тайга кожуунуң культура килдизиниң даргазы Ульяна Даржааевна Хертектиң бедик организаакчы ролун айтыр апаар. Мөөрейге бай-тайгажылар идепкейлиги киришкен, удуртукчузу Аямаа Андреевна Өпей.

Бо кончуг улуг мөөрейни эрттиреринге үлүг-хуузу кириген улуг өгбө композитор Чүлдүм-Сүрүңнүң дөргүл-төрелдери болган. Ынча хөй улусту ашкарып-чөмгөреринге 1 молдурганы соккан, шаңналдар акшазын демнежи чыгган болду.

Кызылдан келген композиторларны ийи хонук иштинде, интернат сургуулдарын ышкаш, хүнде 3 катап чаагай аш-чөм-биле чөмгерип, ажаап-тежээп турганын кайын уттур деп бис. Айттанып чоруп тура, өөрүп четтиргенивисти илередириң дээштиг сөстөрүн шуут тыппаан бис. Четтирдивис дээривиске безин, сагыжывыска көңүс четпээн ышкаш сагындырган...

Чанар дээш эзеңгини теп алгаш турувуста, сумунуң чону бисти үдеп, танцы-сам, ыр-шоорлуг четкилеп келдилер. Бис база баяннарывыс туткулап алгаш, кады деңге девип-самнап, ырлажып-даа шаг болдувус. Тоол ораны Тоолайлыгының чону-биле ынчаар байырлажып чарылдывыс. Автобузувус шимчеп үнүптөргө, бистиң соовусче ак судун тос-карак-биле чажып, хол чайып туруп кагдылар.

/ Александр ООРЖАК,
журналист.

Авторнуң тырттырган
чуруктары.

ТӨӨГҮДЕН ОДУРУГЛАР

Тывага дээди эрге-чагырга: Чазак, Улуг болгаш Биче Хуралдар

/ ТАР-ның Чазаның Бирги составы.

Тываның Үндезин хоойлуунда быжыглаттынган күрүне органның тургузуу — Төп Хораа (чазак) база бүгү кожууннарның шуулганы херек кырында арай чедимче чок чүүл болган. 1921 чылдың октябрь 3-те Бүгү-тываның тургузукчу шуулганының шиитпиринге дүүштүр тыва Чазактың баштайгы хуралын чыылдырган. Баштайгы үш яамыны болгаш “түр” чазакты тургускан.

Генерал А.С. Бакичтин отрядтары соңгу-барыын Моолдан холгаарлап киир халдаарының айылы улуг турда, тыва Чазакты чыылдырган. Ынчалза-даа ооң ажылы күрүне тургузуунуң баштайгы өзүмнерин тарырынче, тургустунуп келген дайын-чаа айылын ойтур шаварынче угланган тургузукчу хөөнге эрткен деп адаары берге.

Чазактың идегелдиг тургузуу чүгле чартык чыл эрткенде шал-бул көстүп эгелээн. 1922 чылдың февральда ТАР-га Сайыттар Чөвүлели болгаш баштайгы дөрт яамы: даштыкы база иштики херектерниң, шүүгүнүң база шеригниң, ол-ла чылдың төнчүзүндө Саң яамызы тургустунган. Төөгү документаарында ол чаарттынган чазакты “түр үениң” деп адап турар, чүге дизе ол эрге-чагырганың дээди төлээлекчи органының бадылаашкынын эртпээн.

Бодунуң амыдыралының баштайгы үезинде ТАР хүлээп көрдүмнээн күрүне турган, ындыг чүүл ооң күрүне тургузуунуң тудушкунга доктар болуп турганы чугаажок.

Оон аңгыда, Улуг Хуралдың чыыжын белеткээринге база хөй үе негеттинген. Чүл дизе, аңаа төлээлерни соңгуурундан

аңгыда, амгы политиканың болгаш экономиканың бирги ээлчегде чугула айтырыгларын саналдаар, хоойлу төлөвилелдериниң дүрүүн хевирлеп тургузары деп турган.

Ол ышкыш эрге-чагырганың чаа органының бүрүн эргелерин, ооң ажылының хүн айтырыын болгаш чыышка эң таарымчалыг үени хынамчалыг бодаары негеттинип келген. Оон аңгыда, күрүнениң баштайгы бюджетин чыскаарынче, ону Улуг Хуралга бадыладырынче далажып турган.

УЛУГ ХУРАЛ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Чүгле 1923 чылдың күзүнүндө ТАР-ның чазак эргежок чугула бүгү организастыг эрге-хоойлу ажылдарын доозуп, ТАР-ның Улуг Хуралын чыылдырар аргалыг болган.

ТАР-ның Улуг Хуралы 1923 чылдың сентябрь 20-ден октябрь 1-ге чедир болуп эрткен. Аңаа 150 делегат киришкен. Шуулганы Тываның чазактың даргазы Монгуш Буян-Байдыргы даргалап эрттирген. Байырлыг чугаазына ол тыва күрүнениң бот-догуннаан чоруун онзаалап, ССРЭ-ниң талазындан өмээржилгени, сагыш човаашкыны болгаш даштыкы Моолдун талазындан найыралчы эвес хөөннү кичээнгейге алган. Делегаттар шуулганың даргазының мындыг байдал чоорту экижи бээр, “моол-даа, тыва-даа чазакка өске кижилер турар” чадавас дээн идегелин деткээн. Ооң соонда сайыттар отчеттук илеткелдерин кылганнар.

Дараазында Улуг Хуралдар — I-ден VI чедир — 1923 чылдан бээр чылдың эртип турган. Оларны кол нурууздан ажил-агыдан хостуг үелерде,

кажан күскү дүжүт ажаалдазы дооступ, а кыштагларже көжери эрте турда, чыылдырып турган. Чылдың ажыл-агый шуудунче Улуг Хуралдар ижигип кирген деп чугаалап болур. Кандыг-даа болушкуннар, ооң иштинде политиктиг база, оларның чорудулгазын үспейн келген. Ооң-биле чергелештир бо эки байдал багай талалыг база болган. Шуулганың чыл санында эрттирилгези, а ынчап келирге, чазактың удаа-дараа солчулгазы болгаш Биче Хуралдың соңнай солчулгазы күрүне эргелеп-башкарылганынга шигээди алганы дуржулганы сайзырадыр база быжыглар арганы бербейн турган. Шак ынчалдыр, хоойлужулгада көрдүнгенин ёзугаар кадрларның ажылга ызырынмас чоруу эгелээн.

ТАР-НЫҢ ЧАЗААНЫҢ ХӨЛЕГЕЗИНДЕ

1930 чылдарда чыылдырып турган Улуг Хуралдарны хаая эрттирер апарган, оларны чыылдыралының чиге хуусаалары база тодараттынмаан. Шак ынчалдыр, VII Улуг Хурал VI Улуг Хуралдың соонда ийи чыл болгаш эрткен, VIII — VII Хуралдан 4 чыл 9 ай соонда болган, IX — VIII Улуг Хуралдың соонда үш чыл эрткенде.

Эреңгейлээр чамдык им-демдектерден: чыыштарны чыылдыралының хуусааларын сагываанындан, ажылдың үр эвес хуусаазындан, Улуг Хуралдарны ТАР-ның шуулганнарының соонда, чүгле ооң шиитпири-биле чөпшээрээнде эрттирер апарганындан, ниитилелдиң амыдыралына шуулганнарның уjur-дузазының дугайында кыска дыңнадырлардан, 1930 чылдарда тыва ниитилелдиң амыдыралына Улуг Хуралдарының ат-алдары

» Таңды-Тыва Улус Республиканың

Биче Хуралының баштайгы сессиязы 1925 чылдың март 1-16 хүннеринде.

Кызыл хоорайга болуп

эрткен. ТАР-ның Биче Хуралдары 1924-1944 чылдарда чугула төөгү уjur-уткалыг рольду ойнаан.

болгаш рольду кудулаан деп чугаалап болур. 1940 чылдарның эгезинде Тывага ТАР-ның ТК-зы мурнакчы рольду ойнап эгелээн. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ол чуртту дайын чурумунче шилчидип, ССРЭ-ге хөй талалыг экономиктиг болгаш шериг дузаламчыны организастаан.

Ооң-биле чергелештир, бо үелерде Улуг Хуралдар онза чугула күрүне эргелерин бодунга кадагалап шыдаан. Олар Биче Хуралдың, Чазактың болгаш кожуун чагыргаларының илеткелдерин дыңнап, Конституцияны болгаш чугула хоойлуларны бадылап, Тываның чер-кызыгаарын тодарадыр база ылавылап, бүгү-делегей болгаш иштики байдалга үнелди берип, Биче Хуралдың база Чазактың кежигүннерин бадылап турган. 1920 чылдарда ышкыш Улуг Хуралдар чоннуң төлээлеринге күрүнени эргелеп-башкарының школазы, чоннуң чагыргазының көскү илерээшкени болуп арткан. Күрүнениң болгаш чоннуң амыдыралына Улуг Хуралдарның чугула рольон өөренип көргөш, Тываның чону аана-ла-бир согур күүседикчилер эвес, а социал-политиктиг чорудулгаларның идепкейлиг киржикчилери турган деп чугаалап болур, оларның дыка хөйү янзы-бүрү деңнелдиң делегаттары база депутаттары.

1924 чылда Биче Хуралдың көстүп келгени-биле ТАР-ның күрүне эрге-чагыргазының системазы хевиржээн болгаш үр-түңнелдиг апарган. Чүге дизе эрге-чагырганың ындыг институтун тургусканы-биле күрүне тургузуунуң тоң чугула хереглелдери көстүп келген, Биче Хурал Чазактың хостааны черни ээлеп, Улуг Хуралдарның ажылының кезээнде эрге-чагырганың дээди күрүне органы апарып,

амыдыралдың чугула хоойлуларын ажилдап кирипкен. Биче Хуралдарны шуулганың делегаттарының санындан хевирлеп тургузар болгаш, ол бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында шуулганың мурнунга отчеттук. Биче Хуралдарның доктаамал ажылчын органы Президиумнар болур, олар Биче Хуралдарның сессияларының аразында долу эрге-чагырганы эдилээннер.

Чүгле 1926 чылда, кажан ТАР-ның Биче Хуралының Президиум даргазының албан-дужаалы номенклатуржу болгаш доктаамал апарганда, Биче Хуралдар бүрүнү-биле бот-тускайлаң апарган. IV Улуг Хуралдың (1926 ч.) доктаалында «Биче Хуралдың доктаамал даргазын соңгуурунун эргежок чугулазын» айтып тура, скобка иштинде «маңаа чедир Биче Хуралдың даргазы Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы турган» деп тайылбырны берген. Ол чүү дээни ол дээрге, эрге-чагырганың төлээлекчи-хоойлужулга органы күүсекчи органдан төдүзү-биле аңгыланып, оон бедик эргелиг апарган дээни-дир.

Таңды-Тыва Улус Республиканың Биче Хуралының баштайгы сессиязы 1925 чылдың март 1-16 хүннеринде Кызыл хоорайга болуп эрткен. ТАР-ның Биче Хуралдары 1924-1944 чылдарда чугула төөгү уjur-уткалыг рольду ойнаан. Оларны тургусканы республикага хоойлужулга ажыл-чорудулгазына үр-түңнелди, а тыва ниитилелге — политиктиг турум чорукту берген. Ол Тывага чоннуң эрге-чагыргазының баганазы болган деп дидими-биле чугаалап болур. Олар соңгукчулардан чагыглары хүлээп ап, оларны күүседири-биле янзы-бүрү яамыларже болгаш албан черлеринче чорудуп, а ол ышкыш боттары база соңгукчуларның чагыгларының күүселдезинге кирип турганнар. ТАР-ның Улуг Хуралдарының шиитпирлери албан күүселделиг. Нарын-берге иштики болгаш даштыкы делегей харылзааларының байдалдарында Биче Хуралдар Улуг Хуралдарның рольон күүседип турган. Шак ынчаар, 1933 чылда, кажан республика хөгжүлдезиниң иштики политиктиг угланышкыны көскү эдилеге таваржып турда, ол ышкыш 1944 чылдың августа, кажан Биче Хурал совет күрүнениң хүрээленинге Тываның каттыжып кирериниң дугайында төөгүлүг Угуулганы хүлээп ап турда, ындыг болган.

/ Николай МОЛЛЕРОВ,
төөгү эртемнериниң доктору.

| САКТЫШКЫН |

Өлүм турбас өртемчейни кижилерге чаяап чорааш...

/ Мерген-Херел Монгуш.

Чараш үннүс чадаганы,
Саарлып баткан Чадаананы,
Ынакшылды, өөрүшкүнү
Ырлап чоруур Мерген-Херел.

Сураглыг ыраажы, төрүмел-
линден кайгамчык салым-ча-
яанныг, бот-тывынгыр
композитор, шүлүкчү, хөгжүм-
чү Мерген-Херел Монгушту
амы-хууда таныыр, билер, ооң
хөй талалыг талантызының
мөгейикчизи мен.

Чадаананың «айлаң-ку-
жу-биле» эң баштай Кызыл-
дың «Чодураа» деп чемненир
черге ужуражып, танышкан
бис. Ол-ла хевээр таныжылга-
выс ханылаан мындыг чүве...

Тос оруктун белдири,
ыры-шүлүктерде алгаткан
Кызыл дыттарлыг Чадаа-
на хоорайны бодунуң чо-
гаадыкчы ажилдарында
алдаржыдып каан Мер-
ген-Херел Монгуштуң адын
Чадаана хоорайның Культура
бажыңыга тывысканы ды-
ка-ла онза-дыр ийин.

Мерген-Херел Монгуш
чүгле ыраажы эвес, хөй-хөй
ырларның автору. Школачы
чылдарындан эгелээш ыры,
шүлүк чогаадырынга дыка
сундулуг чораан. Ооң бир ду-
гаар бижээн ырызы «Чаңгыс
хадың». Бо ыры 1966 чылдан

соңгаар бүгү Тывага «диңми-
реп» турган. Ырының сөзүн
болгаш аялгазын Мерген-Хе-
рел чогааткан. Дыңнаан
кижиниң сеткил-сагыжын
доюлдуруп кээр, ылаңгыя
өскүс-чаңгыс кижилерниң,
кайгамчык ханы уткалыг
амыдыралчы ыры.

Коммунисттик партия
үезинде «Чаңгыс хадың» деп
ырыны чааскаанзырак, муң-
гак хөөннүг деп шүгүмчүлөп,
хоруп турган. Ыры кажан-даа
кара-бажыңнатпас дээр
болгай. 1960–70 чылдарда
«Чаңгыс хадың» аныктар-
ның ырлажыр ынак ырызы
болуп, бүгү Тывага диңмиреп
турган. Ол ам-даа бодунуң
уян, чымчак хөөнүн салбаан.

Шериг албаны эрттирип
тургаш, бүгү улустуң ынак
«Далай чалгы» деп ырызын
ол чогааткан. Бо ырының
аялгазынга танцы-самны-даа
тургускан. Тываның күрүне
филармониязының Хензиг-
оол Күжүгеттиң удуртканы
цирк бөлүүнүң ыраажызы
тургаш, Мерген-Херел Монгуш
ыры чогаалдарына улам
мергежи, элээн хөй ырылар-
ны чогаадып бижээн. Бодунуң
чогааткан ырларын боду
күүседип, Бурятия, Якутия,
Алтайны эргип кезээн. Олар-
ның аразында «Өөрлеримге»,

«Ынакшылды камнаар болза»,
«Чадаана» деп ырлар эң-не
нептереңгей апарган.

«Чадаана» деп ырының
төөгүзү мындыг. «Азас–88»
деп Тываның бот-тывынгыр
композиторларының ара-
зынга болуп эрткен мөөрейге
«Чадаана» деп чаа чогааткан
ыры-биле киришкен. Ынчан
ооң «Чадааназы» эң-не бедик
үнелелди алган. Оон эгелээш-
ле «Чадаана» тыва чоннуң
ынак ырызы болу берген.
Бүгү Тывага тарап, нептерээн.
Өскөн-төрээн чер-чуртунга
өзү-тыны ышкаш ынак-
шылының херечизи — Мер-
ген-Херелдиң «Чадаана» деп
ырында долузу-биле иле-
реттинген. Мерген-Херелдиң
сөөлгү чогааткан ырлары
«Сайзанаавыс сактып келем»,
«Курай-курай», «Чаяазымза»
дээш оон-даа хөй ырыларны
бижээн.

Бодунуң чогааткан ырла-
рын бир дугаарында боду ыр-
лап күүседир, чонга танышты-
рар чаңчылдыг, Чадаананың
«айлаң-кужу» болуп чораан.
Эң-не эргим, ынак, үргүлчү
концерттерге ырлап, күүсе-
дип чораан ырлары — «Ча-
даана», «Курай-курай» база
«Чаяазымза».

Кажан Мерген-Херел
Мажааевичиниң дугайында

бо сактышкыным бижип
олурумда, ооң онзагай
оожум-топтуг бүдүжү, орту-
мак дурт-сынның, долу-тырың
мага-боду, шала имиргей-
симээр, каттырарга шуут
дам имирээрп каар дозур
кара карактары, арын-шы-
райында хүлүмзүрүг чайнаан
ажык-чаагай сеткили карак-
тарымда чуруттунуп көстүп
кээп тур.

Тыва чонундан, чогаа-
дыкчы салым-чаяанының
мөгейикчилеринден аныяк
назынында электен чарлып
чоруткан Тываның ховар оол-
дарының бирээзи Мерген-Хе-
рел Мажааевич Монгуштуң
«Чаяазымза» деп ырызының
мындыг одуруглары-биле
сактышкыным доостум.

Өртемчейге кижилерге
Өлүм-чидим турбас
Кылдыр чаяазымза...

Бодум хуумда дараазында
мөгейиг одуругларын ту-
раскаадып каайн:

Тывам оглу —
Талантылыг Мерген-Херел
Тының чүге кыска болган...
Өлүм турбас
Өртемчейни кижилерге
Чаяап чорааш...
Чүге чоруй бардың?

/ Седип-оол ИРГИТ.
Тээли суур.

Аян-чорукчу, чогаалчы, башкы

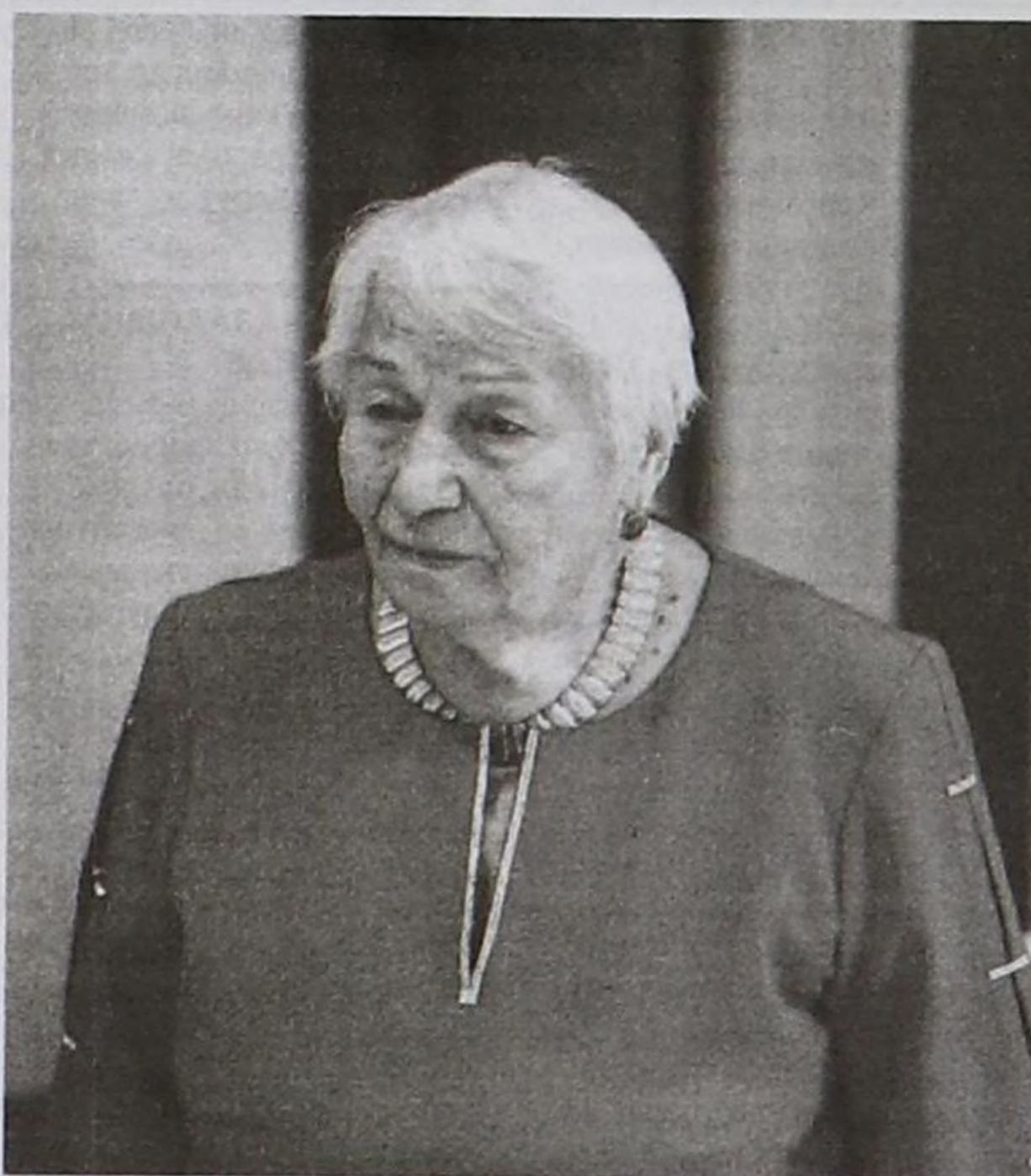
Чоокта чаа Мурнуу-Саха-
линскиден үнген, 83 харлыг
аян-чорукчу, башкы, чогаал-
чы Галина Архипова бистиң
Тывавыска аалдап чедип
келген. Ону Тываның чогаал-
чылар эвилелиниң бөлүк
кежигүннери чылыгы-биле
уткуп, хүлээп алганнар.

Галина Иннокентьевна
1942 чылда Красноярск
крайның Илан хоорайга
төрүттүнген. 1948 чылдан
тура Сахалинде чурттап
чоруур. Ол аныктар өргээ-
зиниң директорунга, уруглар-
ның экскурсия, аян-чорукчу
станцияларынга инструктор-
лап, школа болгаш СПТУ-га
физика башкылап ажилдап
чораан. Ол РФ-тиң болгаш Са-
халин облазының алдарлыг
башкызы база профтехниктиг
өөредилгениң тергини, РФ-
тиң Чогаалчылар эвилелиниң

кежигүнү, Мурнуу-Сахалинск
хоорайның хүндүлүг хамааты-
зы, 13 номнуң автору.

Ол 14 харлыындан эгелеп
бижип эгелээн. Ооң янзы-бүрү
чылдарда бижээни тоолдар
болгаш тоолчургу чугаалар
чыындылары үнген. Олар кол-
дуунда-ла аян-чорукчу, экскур-
сия үелеринде чоруп тургаш,
дүнеки дээрде сылдыстарның
чивеңнешкен сымыраныын-
дан, кезээ одагны долгандыр,
ооң чоогунда агып баткан
дамырактың болгаш хемчи-
гештиң аяннашкан шулураан
агымындан ооң чогаалдары
төрүттүнүп турганын чугаазы-
ндан билип болур. «Сахалинниң
хаттары чүнү сымыранып база
чалгаан далайның чалгылары
чүнү чугаалап турарыл?» деп
номунда чогаалчының колдуу
аян-чоруунуң түңнелин төөгүп
турар.

Ол 1-ги класстан тура

/ Галина Архипова.

аян-чорукчу кокпаларны эр-
гий кезип, бойдуска болгаш
дириг амытаннарга онзагай
сонуургалы ону делегейни
дескиндир 100 чуртту эргип

чедеринге болгаш Гималай-
ны, Антарктиданы чагырып
алырынга күзелин боттан-
дырган. Сахалинниң күрүне
университединиң политехни-

ктиг колледжизиниң башкы-
зы, барык чартык чүс чыл
иштинде Мурнуу-Сахалинск
болгаш Сахалинск облазынга
аян-чорукчу кокпаларны эртип,
чурт-шинчилел ажилдарын
кылбышаан, экскурсоводтап,
штаттан дашкаар турисчи
фирмаларның ажилдакчызы
болуп база ажилдап чораан.
Ол хөй шаңнал-макталдарның
эдилекчизи, «Чылдың херээже-
ни» деп мөөрейниң тиилекчизи
болгаш лауреады болган.

Улуг назылыг аян-чорук-
чу, башкы, чогаалчы Галина
Иннокентьевна Архипова
бижээн номнарын Тываның
чогаалчылар эвилелинге
белек кылдыр сөңнөп, бо-
дунуң амыдырал-чурттал-
газын, аян-чоруунуң болгаш
чогаадыкчы ажил-ижиниң
дугайында чугааны кылган.
Кайы-даа талага чогаадыкчы
ажылдың арга-дуржулга сол-
чулгазы болгаш ажил-агый-
жы чугаалар бедик деңгелге
эрткен.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң улус өөредилгези-
ниң тергини, ТР-ниң өөре-
дилгезиниң алдарлыг болгаш
улустуң башкызы.

**Общество с ограниченной
ответственностью**

**«Специализированный застройщик
«Энергострой»
СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:**

- Инженер ПТО – от 60000
 - Начальник ПТО - 70000
 - Начальник строительного участка - 80000
 - Автокрановщики – от 70000
 - Столяр – от 50000
 - Механик (строительные машины) – 60000 на руки
 - Мастер СМР/Производитель работ (прораб) – от 60000 до 70000
 - Менеджер по продажам – 50000 на руки
 - Машинист экскаватора – от 70000
 - Оператор БСУ - от 50000
 - Инженер по ТБ и ОТ (0,5 ст) - 20000.
- Объекты строительства находятся по адресу: г. Кызыл мкр. Спутник ЖК «Магистральный», ул. Ленина, 54
Трудоустройство официальное, зарплата стабильная, без задержек: 30-го числа аванс, 15-го числа расчет.
Обращаться: г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»
По всем вопросам писать, звонить
вViber по номеру +7 923 267 92 08, 4-85-29

Утерянный аттестат о среднем (полном) общем образовании серии 17АБ №0013266, выданный МБОУ СОШ №4 г. Ак-Довурака от 23.06.2012 года на имя **Дайгиранза Бичелма Орлановны**, считать недействительным.

ЧАЗАЛГА

2024 чылдың июнь 12-де үнген 43 дугаарлыг «Шын» солунуң 8 дугаар арнында «Ак-көк экранның кадыны» деп интервьюда өг-бүлениң кежигүннериниң дугайында абзацта авторнуң бурузу-биле частырыглар үнгенин номчукчулары-выска дыңнадып сагындырдывыс.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ.
8-923-338-9188
РЕКЛАМА

Музыкальная передача на канале «Тува 24»
ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17:00 - 18:00 17:00 - 18:00 8:00 - 9:00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

РЕКЛАМА
ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49 12+

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

https://vk.com/public219781219

Т М Г
Издательский дом

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

https://vk.com/tmtnews17

ТЫВАМЕДИАГРУПП

Реклама, подписка, сотрудничество:

8(39422)2-18-10, 3-33-22

8-923-267-07-49

Реклама

Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

- ЗВЕНО, СВАРЩИКОВ ДЛЯ ВЫПОЛНЕНИЯ СЕЗОННЫХ (ВРЕМЕННЫХ) РАБОТ. (Оплата сдельно высокая)
- Обращаться: г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»
По всем вопросам по номеру 8-901-677-3504, 8-923-267-92-08, 4-85-29.

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ

ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ

ДИАГНОСТИКА АКБ

ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

Реклама

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-0096 12+

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:

8(394-22)3-33-22

г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ. 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

https://vk.com/public219781219

ИП «Издательский Дом «ТываМедиаГрупп»
ИНН 1701062433 ОГРН 1191719000995

ТываМедиаГрупп

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**

РЕКЛАМА

12+

“ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ” – ЧОННУҢ ФЕСТИВАЛЫ

Дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгө-сүзүглелдин делегей чергелиг “Үстүү-Хүрээ” фестивалын дөрт чыл үзүктеллишкин соонда, бо чылын, 2024 чылда, ТР-ниң Чазак Даргазы Владислав Ховалыг-ның шиитпири ёзугаар катап база эрттирери көрдүнгөн.

Ол дугайында июнь 17-де Тываның В. Халилов аттыг күрүнө филармониязынга парлалга конференциязы болган. Аңаа ук фестивальдың үндөзилекчизи, фестивальдың директору Игорь Дулуш, ТР-ниң Камбы-ламазы Гелек Нацык-Доржу, Кызылдың епархиязының викарийи Ермоген (Корчуков) Ада, ТР-ниң Культура яамызының төлээзи Дойур Сайын, Тываның В. Халилов аттыг күрүнө филармониязының директору Шораан Салчак журналистерге удавас болур фестивальдың ханы ужур-утказының, бо чылын эрттирер план-хемчеглеринин дугайында чугаалааннар.

Бир дугаарында Игорь Дулуш сөс алгаш, шажын-чүдүлгө-биле сырый харылзаалыг делегей чергелиг фестивальдың төөгүзүнүн дугайында элээн делгеренгей таныштырылганы кылгаш, ыраккы 1905 – 1907 чылдарда Даа кожунунун нояны Хайдып Үгер-дааның дилээ-биле туттунган төөгүлүг хүрээниң улуг ламазынга ол үеде ажилдап чораан Лопсан Чамзы-камбы Тываның бир дугаар Пандито Камбы-ламазы болганын, бо чылын оон үндөзилеп тур-

гусканы Пандито Камбы-лама институту 105 чыл оюн демдеглед эрттиргенинче улуг кичээнгейни салган. Ол ышкаш 1913 чылда Тыва күрүнениң эң баштайгы тургузукчузу Буян-Бадырғы ноян Үстүү-Хүрээниң улуг ламазы-биле Николай II хаанче Россия империязының протекторадынче Тываны хүлээп алырының дугайында дилег чагааны киригени безин улуг ужур-уткалыг дээрзин демдеглед, күрүнө архивинде документилер ёзугаар 1929 чылда Үстүү-Хүрээге 470 лама башкы ажилдап турганын, хүрээни совет эрге-чагырга 1937 чылда узуткаанын, 1983 чылда Москваның билдингир архитектору Вилля Хаславская Үстүү-Хүрээни төөгүнүн камгалалдыг тураскаалдарының даңзызынче кириер ажилды эгелээн соонда, 1984 чылда РСФСР-ниң архитектурлуг тураскаалы, Тываның камгалалдыг төөгүнүн тураскаалы деп эрге-байдалдыг болганын, 1992 чылда Чырыткылыг XIV Далай-Лама Башкы Тывага кээп чорааш, хүрээниң чулазы өшпээн дээрзин чугаалаарга, 1999 чылда Үстүү-Хүрээниң тудуун эгелээринче чонну хаара тудар сорулгалыг бир дугаар фестивальды эрттиргенин дыңнаткаш, өске-даа төөгү-биле холбашкан солун барымдааларны айтып тура, Үстүү-Хүрээ фестивалының кайы хире ханы уткалыын ол демдеглээн.

Фестиваль ынчалдыр чыл санында эртип турган. 2008

чылдың май 23-те Россия-ның Маадыры Сергей Шойгу Үстүү-Хүрээниң чаа тудуун эгелээр черге бирги дашты салган. Тудуг кончуг шалыпкын туттунган. 2012 чылда Үстүү-Хүрээниң чаа тудуунун байырлыг ажыдышкынынга 10 муң ажыг кижиге чыгып киришкен. XX юбилейлиг чылын “Үстүү-Хүрээ” фестиваль 2019 чылда демдеглээн. Юбилейлиг чылынга чедир делегей-ниң 20 ажыг күрүнезинден хөй-хөй хөгжүмчүлери, чүдүкчүлери бодунче хаара туткан. Юбилейлиг чылда 83 хоорайдан 937 аалчы фестивальга киришкенин сагындыраал. Оон соондан бээр, коронавирус хамчыктыг аарыг-нептереп эгелээн үеден бээр, фестиваль болбайн турган.

“Каш чыл үзүктеллишкин соонда, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг фестивальды катап диргизип, уламчылаарын дааскаш, улуг деткимчени көргүскенинге фестивальдың мөгейикчилери өөрүп турар.

Бо фестиваль Үстүү-Хүрээ-биле сырый харылзаалыг. Тываның Камбы-ламазы Гелек Нацык-Доржу башкы болгаш Кызылдың православ шажынның төлээзи Ермоген Ада бис – үжелээ ТР-ниң Хөй-ниити палатазының кежигүннери болуп турар бис. Россияның Президентизинин чорудуп турар политиказын деткип, бүгү-российжи чоннар аразында эп-найыралдыг, быжыг харылзаалыг, чеже-даа аңгы культура, чүдүлгелиг болзувусса, бот-ботта-

рывысты хүндүлөжип, демниг чурттаарының дугайында айтырылганы доктаамал сайгарып чугаалажып турар бис. Шак ындыг айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээринге “Үстүү-Хүрээ” фестиваль эвээш эвес рольду ойнап турар дээрзин олар чугаалап турдулар” – деп, Игорь Дулуш дыңнаткан.

Фестиваль үезинде ТШО, Өг-бүлө чылы болгаш демниг чорук, чоннар аразында найырал дугайында темалар кол черни ээлээр дээрзин база чугаалаан. Фестивальга киржир күзелдиг даштыкыдан аалчылар чалаары делегей байдалы-биле чамдык нарын айтырылгарга үзүп турар-даа болза, бо фестивальга Франциядан джаз ыраажызы Мэлвин Тревис кээр дээнин парлалга конференциязының үезинде журналистерге дыңнаткан.

Бо чылын болур фестиваль Майдыр эргилдезинин үезинде таваржы бергени база уткалыг болгаш Хороону чүге кылырының дугайында Тываның Камбы-ламазы тодаргай тайылбырны кылган. ТР-ниң Культура яамызының төлээзинин дыңнатканы-биле, фестивальдың планын бадылааш, болур черинче сайыт Виктор Чигжит четкеш, боду хынап көргенин дыңнаткан.

Фестивальды эрттиреринче 2 сая рубльди Культура яамызы таварыштыр аңгылаан. Оон кол организацылары ТР-ниң Культура яамызы биле Тываның В. Халилов аттыг күрүнө филармониязы дээрзин Игорь Дулуш дыңнаткан.

Бо хүннерде фестивальдың оргкомитетинин ажылы кидин түлүк чоруп турар. Үзүктеллишкин соонда, фестивальдың болурун четтикпейн манап турган улус хөй дээрзи билдингир. Амдыызында 20 коллектив фестивальга киржир күзелдин илередип, билдиришкениннерни кириген.

Фестиваль ол-ла болуп турганы Чадаана хоорайның чанында шөлчүгешке июль 9-11 хүннеринде болур. Фестиваль хүннеринде арага-дары, наркотиктиг бүдүмелдер ажыглаары шыңгыы хоруглуг.

/ Карина МОНГУШ.
Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруу.

Фестивальдың программазы

Июль 8-те

Аалчыларның кээр хүнү.
Майгын хоорайжыгаш-ка бүрүткел 16.00 шакта эгелээр.

Июль 9-та

10.00 шакта – фестиваль киржикчилеринин бүрүткел.
11.00 шакта – мөөрейже шилилге. (майгын хоорайжыгашка)

13.00 шакта – МИЧ болгаш турист бөлүктөр, киржип келген коллективтеринин удурткучулары фестивальдың оргкомитетинин ужуражыр.

16.00 шакта – Саундчек. (майгын хоорайжыгашка).

19.00 шакта – XXI Делегей чергелиг дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгө-сүзүглелдин “Үстүү-Хүрээ” фестивалының ажыдышкыны. (майгын хоорайжыгашка).

Июль 10-да

09.00 – 22.00 ш. – бүрүткел (майгын хоорайжыгашка).

09.30 шакта – Хорооже чыскаал.

10.00 шакта – фестиваль шөлчүгешинден Алды-Хүрээ, Үстүү-Хүрээге чедир чадаг кылаштар чыскаал – Хороо.

12.00 шакта – мөөрейже шилилге (майгын хоорайжыгашка).

16.00 шакта – Саундчек. (майгын хоорайжыгашка).

19.00 – 23.00 ш. – Мөөрей киржикчилери болгаш фестивальдың хедлайнеринин концерти. (майгын хоорайжыгашка).

23.00 шакта – Найыралдың одаа. Фаер-шоу.

Июль 11-де

09.00 – 22.00 ш. – бүрүткел (майгын хоорайжыгашка).

11.00 шакта – мөөрейже шилилге (майгын хоорайжыгашка).

16.00 шакта – Саундчек. (майгын хоорайжыгашка).

19.00 – 24.00 ш. – Гала-концерт, тиелекчилерге шаңналдар тыпсыр.

Июль 12-де

Аалчылар тарап чанар.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тыва медиатрупп” ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албаннын Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттынган материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тынган саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылганы дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2645 кезек

2023 ЧЫЛДА “ШЫН”
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1440,96 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10